

УДК 061.213(477)

**Олена Балдинюк,**  
кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри соціальної педагогіки,  
соціальної роботи та історії педагогіки  
Уманського державного педагогічного  
університету імені Павла Тичини

## **СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДІЖНОГО РУХУ В УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

*Процеси, що відбуваються у зв'язку з розбудовою української держави, привели до значних змін у житті суспільства, підвищення соціальної та політичної активності молодого покоління. У такій ситуації особливої ваги набуває вивчення історії становлення молодіжного руху в Україні, визначення його місця та ролі у житті суспільства. У статті узагальнено та систематизовано існуючі підходи щодо становлення молодіжного руху в Україні з метою всебічного та об'єктивного аналізу даного явища на різних історико-педагогічних етапах його розвитку.*

**Ключові слова:** *молодь, молодіжний рух, наукові дослідження, чинники становлення молодіжного руху.*

*Процессы, происходящие в связи с развитием украинского государства, привели к значительным изменениям в жизни общества, повышение социальной и политической активности молодого поколения. В такой ситуации особое значение приобретает изучение истории становления молодежного движения в Украине, определение его места и роли в жизни общества. В статье обобщены и систематизированы существующие подходы по становлению молодежного движения в Украине с целью всестороннего и объективного анализа данного явления на разных историко-педагогических этапах его развития.*

**Ключевые слова:** *молодежь, молодежное движение, научные исследования, факторы становления молодежного движения.*

*The Ukrainian statehood development processes have caused significant changes in the society, increased the social and political activity of the younger generation. In this regard, it is necessary to focus on learning the formation history of the youth movement in Ukraine, determining its place and role in the community. The article summarizes and categorizes the existing approaches to the formation of the youth movement in Ukraine to make a comprehensive and objective analysis of this phenomenon in different historical and pedagogical stages of its development.*

**Key words:** *youth, youth movement, scientific research, factors of the youth movement.*

У процесі побудови в Україні відкритого, демократичного суспільства важливу роль відіграє молоде покоління. Молодь є динамічною, найбільш сприйнятливою до зовнішніх обставин соціальною групою. Вона легше за інші вікові та соціально-демографічні групи адаптується до нових обставин і є авангардом процесу трансформації життєдіяльності української нації. Саме в цей період активно проходить включення молодої людини в самостійну суспільно-політичну діяльність, відбувається зростання самостійності, відповідальності та ініціативності. Практичним засобом соціалізації та самореалізації молоді виступає молодіжний рух, який розглядається вченими як «...похідна політичної та соціальної активності молоді, яку вона проявляє і реалізує значною мірою через організовані громадські, суспільно-політичні та інші структури» [5, с. 127].

Вивчення молодіжного руху є предметом наукового інтересу багатьох вітчизняних дослідників і породжує багато точок зору на цей феномен. Важливими для розгляду предмету нашого дослідження є розвідки щодо розвитку молодіжного руху з точки зору різних наук: *соціології* – В. Барабаш («Інституціоналізація сучасного молодіжного руху України: тенденції та проблеми», 2005), Ю. Криворучко («Ціннісний зміст і принципи структурування молодіжного руху в процесі демократичних перетворень в Україні», 2005); *історії* – О. Зінько («Молодіжний рух в УРСР у 20-ті роки (історіографічний аналіз літературних джерел 20-х – 30-х років)», 1993); О. Корнієвський («Молодіжний рух в новітній історії України (друга половина 80-х – початок 90-х років)», 1993); Р. Пальчевський («Український молодіжний рух на західноукраїнських землях (20–30-ті рр. ХХ ст.)», 2000); І. Шумський («Молодіжний рух у Західній Україні (1920–1939)», 2001); Т. Пашиніна («Молодіжний рух в Україні в другій половині 50-х – 80-х рр. ХХ ст.», 2004); О. Дем'янюк («Український молодіжний рух Західної України: від зародження до боротьби за українську державність», 2007); А. Мінаєв «Молодіжний рух другої половини 60-х рр. ХХ ст. в країнах Західної Європи та США ретроспективний аналіз», 2006); *політології* – В. Головенько («Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів)», 1995); Л. Угрин («Екологічні організації, рухи та партії в системі суспільних об'єднань України», 1997); М. Головатий («Молодіжна політика в Україні: проблеми оновлення», 1993).

Розвиток сучасного українського молодіжного руху також нерозривно пов'язаний із реалізацією державної молодіжної політики. Розгляду цих питань присвятили свої праці С. Алещонок, М. Антонов, О. Балакірева, М. Головатий, С. Іконнікова, В. Лісовський, М. Перепелиця та ін.

Мета статті – розглянути основні підходи до трактування поняття «молодіжний рух», конкретизувати його зміст, а також проаналізувати основні характеристики, класифікації та етапи розвитку молодіжного руху.

В історії становлення молодіжного руху виділяють такі основні чотири періоди:

*перший* – період зародження українського молодіжного руху: з кінця XVI ст. (поява перших молодіжних об'єднань, діяльність яких пов'язана з церковними братствами) до кінця XIX ст. (активна діяльність гуртків, громад української молоді, студентських земляцтв);

*другий* (для Радянської України – з кінця XIX ст. до середини 20-х років XX ст.; для Західної України – з кінця XIX ст. до кінця 20-х років XX ст.) – період становлення і масового розвитку різноманітних громадських структур дитячого та молодіжного руху. На Західноукраїнських землях активно відбувається створення молодіжних об'єднань (Руханкове товариство і огневої сторожі «Луг», Пожежно-руханкове товариство «Січ», Гімнастично-пожежне товариство «Сокіл», Молодіжне товариство «Пласт», Товариство «Орли» – Католицька Акція Української Молоді, Союз Української поступової молоді імені М. Драгоманова «Каменярі», Український Студентський Союз та ін.). На інших українських землях у цей час активно діють молодіжні об'єднання, різноманітні за напрямками (Комуністична Спілка Молоді України (КСМУ), Українська Комуністична Робітнича Юнацька Спілка (УКРЮС), Комуністична Юнацька Спілка (КЮС), Єврейська Комуністична Спілка Молоді (Євкомол), Спілка Української Молоді (СУМ) та ін.

*третій* (для Західної України, Буковини, Закарпаття – з середини 20-х років XX ст. до середини 80-х років XX ст.; для УРСР – з початку 40-х років XX ст. до середини 80-х років XX ст.) – період діяльності в дитячому та молодіжному русі лише двох організацій – Всесоюзної Ленінської Комуністичної Спілки Молоді (ВЛКСМ) та Всесоюзної піонерської організації імені В. І. Леніна, які виконували роль громадської молодіжної та дитячої організації, філії комуністичної партії та здійснювали державні функції;

*четвертий* (з середини 80-х років XX ст. і донині) – період відродження та розвиток в українському дитячому та молодіжному русі різноманітності громадських об'єднань, становлення державних структур, що займаються створенням та реалізацією молодіжної політики, упродовження необхідної правової бази розвитку молодіжного та дитячого руху [4].

Перші громадські структури молодіжного руху виникли ще наприкінці XVI століття і пройшли складний шлях свого розвитку, дещо затухаючи впродовж XVIII ст., розширюючись у формах і методах діяльності впродовж XIX ст. [3, с. 34]. Проте становлення українського молодіжного руху почало активно відбуватися лише упродовж XX століття.

Саму дефініцію «молодіжний рух» українські та зарубіжні науковці розглядають з різних позицій. А саме, як:

- 1) зв'язок зі світовим революційним рухом;
- 2) ототожнення молодіжного руху з комсомолом;
- 3) ототожнення молодіжного руху лише з молодіжними організаціями;

- 4) сприймання молодіжного руху як певної частини молоді;
- 5) молодіжний рух – соціальна громадсько-політична активна молодь.

Розглянемо та прокоментуємо найбільш цікаві підходи до даного поняття.

У Радянському Союзі молодіжний рух упродовж багатьох десятиліть як окрема категорія не розглядався, а пов'язувався лише з діяльністю ВЛКСМ. Оцінка історичних подій та явищ суспільного життя ґрунтувалася на принципах марксистсько-ленінської методології. О. Галаган у праці «Некоторые методологические проблемы изучения истории молодежного движения в СССР» зазначав, що поняття «молодіжний рух» у науковому розумінні цього слова в радянському суспільствознавстві останніх 60 років просто не було. «...Напротязі шести десятиліть адміністративно-командною системою було приписано вважати, що ніякого молодіжного руху немає і бути не може. Асоційоване безпосередньо з комсомолом поняття «молодіжний рух», таким чином, перестало бути самостійним поняттям, а перетворилося в ідеологізовану мічену карту» [2, с. 101].

У ряді словників молодіжний рух визначався як «соціальна сила, що пов'язана з боротьбою робітничого класу, і яка спрямована на вирішення завдань корінного оновлення суспільства» [12, с. 153]. У цьому значенні молодіжний рух включає в себе різноманітні ідеологічні та політичні течії: з одного боку, демократичні, прогресивні, з іншого – лівацькі, праві та націоналістичні.

Аналізуючи становлення молодіжного руху кінця ХІХ – середини ХХ століття, Р. Осипов відмічає, що зміст даного поняття постійно трансформувався. Так, якщо до Жовтневої революції 1917 року молодіжним рухом вважалася «боротьба молоді за задоволення її соціально-економічних та політичних вимог», то вже з приходом радянської влади змістом поняття «молодіжний рух» стає «участь молоді в національній (в рамках Російського комуністичного союзу молоді) та міжнародній (Комуністичний інтернаціонал молоді) загальнополітичній боротьбі» [13, с. 13].

Деякі автори (Б. Ратусь, Ч. Козловський, Е. Пардус) пропонують розглядати молодіжний рух як сукупність лише молодіжних організацій. Так польський дослідник Б. Ратусь вважав, що молодіжний рух – це «загальне поняття для визначення деякої кількості спілок молоді, хоч би двох, яких об'єднують схожі основні ідейно-виховні та політичні цілі і, передовсім, об'єкт, а також сфера їх діяльності» [10, с. 66].

Ряд науковців (О. Ареф'єв, Є. Косенко, В. Луков, В. Мошняга та ін.) молодіжний рух пов'язують із соціальною чи громадсько-політичною активністю молодіжної спільноти. Зокрема, О. Ареф'єв підкреслює, що «молодіжний рух є масовою формою вираження соціальної активності молоді, яка спрямована на зміну (чи збереження і зміцнення) системи існуючих громадських відносин» [11, с. 124].

Відомий російський дослідник з молодіжної проблематики В. Луков у своїй праці «Молодёжное движение в социалистическом обществе:

Вопросы теории и практики» критично оцінює роль партійного керівництва молодіжним рухом в СРСР і розглядає молодіжний рух «як засіб самодіяльної участі молоді в процесі зміни та наступності поколінь через специфічні колективні форми її соціальної активності» [10, с. 66].

На сучасному етапі становлення та розвитку молодіжного руху вагомою є монографія О. Корнієвського та В. Якушика «Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні», де зазначається, що молодіжний рух – це «один з компонентів суспільно-політичної системи, представлений певним чином організованими молодіжними громадськими (в тому числі й політичними) силами, які тією чи іншою мірою усвідомлюють свою власну специфічність – особливості свого місця та ролі в суспільстві й своїх власних (групових, стратових) інтересів, здійснюють певну діяльність, спрямовану на реалізацію цих інтересів та ствердження своєї специфічності й власної ролі в суспільстві» [6, с. 7]. Також у вищезазначеній праці розглядаються такі головні критерії класифікації молодіжних рухів: соціальна база молодіжного об'єднання; специфіка процесу виникнення організаційних принципів та структури молодіжного об'єднання; особливості системи здійснюваних молодіжним об'єднанням функцій; роль молодіжного об'єднання в суспільстві; характер впливу молодіжного об'єднання на суспільні процеси [6, с. 12].

Також, на особливу увагу заслуговує робота В. Кулика, Т. Голубоцької, О. Голубоцького «Молода Україна: Сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива», у якій глибоко висвітлюється процес формування та становлення сучасного молодіжного руху в Україні [8].

Грунтовно питання молодіжного руху проаналізовано в дослідженнях В. Головенька та О. Корнієвського. Зокрема у праці «Український молодіжний рух: історія і сьогодення» [4] автори детально розглядають історію становлення молодіжного руху в Україні, визначають його місце та роль у житті суспільства.

Автори в складі молодіжного руху виділяють такі громадські об'єднання молоді:

- 1) молодіжні організації (союзи, спілки, асоціації, рухи);
- 2) громадські молодіжні та дитячі фонди;
- 3) любительські клуби за інтересами, що різняться за напрямками (культурологічні, спортивні), так і формами діяльності;
- 4) молодіжні об'єднання, які не мають чітко вираженої організаційної структури (неформальні групи);
- 5) релігійні молодіжні об'єднання;
- 6) молодіжні секції, філії, «крила» при «дорослих» громадських об'єднаннях, партіях;
- 7) молодіжні підприємства, госпрозрахункові установи, що діють при громадських молодіжних об'єднаннях, а також окремі об'єднання молоді, які займаються виробничою, комерційною діяльністю не в межах громадських об'єднань [4, с. 16].

В. Головенько прирівнює молодіжний рух до своєїрідної політичної системи такої специфічної категорії суспільства як молодь. Автор зазначає, що «...молодь – це дуже специфічна, важлива соціальна група в структурі суспільства, яка є й об'єктом, і суб'єктом його молодіжної політики; політична система, за визначенням сучасних політологів, – це одна із форм соціального руху матерії, пов'язана з особливою формою діяльності людей – політикою. То ж напрошується висновок, що, здійснюючи молодіжну політику, суспільство повинно мати певний механізм, систему, з допомогою якої воно її розробляє і реалізує. Такою системою і є молодіжний рух» [3, с. 18]. Дослідник у молодіжному русі виділяє інституційну (організаційно-інституційну), регулятивну (нормативну) та комунікативну (інформаційну) складові його підсистеми [3, с. 18].

У межах нашого дослідження дуже важливим є висновок О. Лісовця, який зазначає, що поняття «молодіжний рух» може використовуватися у декількох значеннях. А саме: 1) як сукупність дій і діяльність всіх організацій і об'єднань, до яких входять діти та молодь; 2) як соціальна активність дітей та молоді певної спрямованості, змісту діяльності (піонерський рух, скаутський рух, екологічний рух тощо); 3) як форма об'єднання з обмеженим ступенем формалізації: нефіксованість складу учасників і відсутність регламентації зв'язків між ними, існує лише ядро постійних учасників та ініціативний (координуючий) орган, який в основному складається з дорослих і визначає зміст і форми діяльності учасників руху, представляє їх інтереси у відносинах із державними органами, установами і іншими громадськими організаціями [9, с. 18–19].

На нашу думку, найбільш повно визначає молодіжний рух Є. Косенко, який розуміє його як «...масову організовану соціально-політичну активність, спрямовану на реалізацію як специфічних вимог і цілей молодого покоління, так і цілей інших громадських груп, об'єктивні інтереси яких, відповідають інтересам молоді. Організована політична активність виявляється у формі участі молоді у широких соціальних рухах. Вузкоцільові рухи, як правило, мають чітко обмежену молодіжну базу та спрямованість на відбиття безпосередніх інтересів молоді. Зазнаючи впливу провідних політичних рухів і партій, вони, разом з тим, являють собою самостійні ідейно-політичні утворення. До таких рухів можна віднести, наприклад, рух школярів і учнів вузів за академічні права, різного роду виступи під прапором культурних перетворень. Вузкоцільові рухи являють собою необхідну та важливу форму боротьби молоді за свої соціально-економічні інтереси і одночасного залучення до боротьби» [7, с. 37].

Цікавим, на наш погляд, є дослідження Н. Байкова [1], в якому детально проаналізовано особливості формування, функціонування та розвитку громадського молодіжного руху. Також автор у своїй роботі зупиняється на детальному аналізі основних умов, факторів та проблем діяльності громадських молодіжних організацій у окремо взятому регіоні.

Існує ряд підходів відносно визначення критеріїв класифікації

молодіжного руху, зокрема, це:

- марксистський підхід (що проявляється у класовій приналежності до тієї або іншої організації);
- юридичний підхід (реєстрація організації та статутно оформлена задекларована мета діяльності);
- психологічний підхід (тут у процесі виникнення організації на перший план виходить роль груп ровесників);
- ідеологічний підхід (молодіжні організації класифікуються, виходячи з їх ідеологічно-політичних орієнтацій). Проте, існує цілий ряд молодіжних організацій, які абсолютно політично чи ідеологічно не заангажовані [8].

Найбільш повну систематизацію типологій молодіжного руху запропонував В. Якушик, який згрупував головні критерії їх класифікації у п'ять блоків:

- соціальна база молодіжного об'єднання;
- специфіка генези (процесу виникнення), організаційних принципів та структури молодіжного об'єднання;
- особливості системи здійснюваних молодіжним об'єднанням функцій;
- місце молодіжного об'єднання в суспільстві;
- характер впливу молодіжного об'єднання на суспільні процеси [6, с. 12].

У квітні 1991 року постановою Кабінету Міністрів Української РСР було створено Український науково-дослідний інститут проблем молоді під керівництвом О. Ярмаченка, який здійснив ґрунтовні дослідження з проблем реалізації державної молодіжної політики та розвитку молодіжного руху в Україні. За роки своєї діяльності колективом Інституту було реалізовано понад 150 наукових проектів та програм. Серед них особливий інтерес викликають програми з проблем молодіжного руху: «Сучасні тенденції та генезис розвитку молодіжного руху в Україні» (1992), «Історичний досвід становлення та сучасні тенденції розвитку молодіжного руху в Україні» (1993), «Правова інституціоналізація українського молодіжного руху: історія та сучасність» (1994–1995), «Генеза молодіжного руху України (особливості регіонального розвитку)» (1995–1997), «Особливості становлення та розвитку молодіжного руху в Україні на етапі формування нової державності» (1995), «Основні тенденції та особливості розвитку молодіжного руху в Україні за сучасної доби» (1997), «Молодіжний рух в Україні – 2002 : довідник» (2002) та ряд інших. Також працівниками Інституту було підготовлено ряд наукових та методичних видань. Вагомими є довідники та статистичні збірники «Молодіжний рух в Україні : довідник», «Молодіжний рух України: історія та сучасність : збірник матеріалів», «Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія та генезис», «Молодь України. Статистичний збірник», «Громадські організації в Україні : статистичний бюлетень». Також

---

інформативний матеріал про становлення молодіжного руху в Україні висвітлюється у Державних щорічних доповідях Президентові України, Верховній Раді, Кабінету Міністрів України та ін. Позитивним моментом є те, що у доповідях подано об'єктивну картину соціального стану молоді, розкрито її роль в управлінні державними та суспільними справами. Однак, у вищезазначених документах не повною мірою розкрито питання щодо шляхів виходу молоді з кризового стану, в якому вона опинилася, у зв'язку зі зміною суспільно-політичного устрою в державі.

Також останнім часом вийшло ряд праць, в яких розкривається діяльність молодіжного руху на регіональному рівні. Сюди можна віднести таких довідників, як: «Молодіжний рух Києва: інформаційний збірник», «Молодіжний громадський рух Києва», «Довідник молодіжних організацій Донеччини» та ряд інших. Проте, значним недоліком цих видань є те, що вони не містять аналітичних матеріалів про стан та структуру молодіжного громадського руху, а носять більш довідковий характер.

На початку ХХІ століття з'являється ряд дисертаційних досліджень, присвячених історії діяльності молодіжного руху та молодіжних організацій в Україні у «дорадянський» (І. Андрухів, В. Головенько, О. Зінько, В. Окаринський, Р. Пальчевський, С. Черкасова, І. Шумський) та «післярадянський» період (М. Головатий, В. Головенько, О. Корнієвський, В. Кулик, В. Якушик).

Різні аспекти соціалізації підлітків в дитячих та молодіжних організаціях, клубах та об'єднаннях розглядаються у роботах Л. Байбородової, А. Гулевської-Черниш, С. Дибі, Н. Корпач, О. Панагушиної, І. Трубавіної, С. Харченка, С. Чернети та ін.

Вже наприкінці 1980-х років з'являються праці ряду науковців, присвячені дослідженню проблем молоді, вивченню молодіжного неформального руху та молодіжним субкультурам, зокрема: К. М'яло, Т. Ісламшина, Е. Орлова, І. Бестужев-Лада, А. Мудрик, Д. Доунс, П. Уїлліс, Р. Хогарт. В цьому контексті великий інтерес викликає праця Т. Щепанської «Символіка молодіжної субкультури», де автор розглядає процеси кодування і символізації в молодіжній культурі, їхню роль, значення, функції, а також конкретні прояви цих процесів у житті субкультурного співтовариства [14].

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити такі висновки: стосунки молоді з державою, зі всіма складовими її політичної системи, соціалізація молоді, її розвиток і самореалізація найперше відбуваються через молодіжний рух, молодіжні організації та об'єднання.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Байков Н. М. Общественные молодежные организации как детерминирующий фактор самореализации молодежи / Н. М. Байков, Ю. В. Березутский ; Дальневосточная академия государственной службы. – Хабаровск : ДВАГС, 2009. – 83 с.
2. Галаган А. А. Некоторые методологические проблемы изучения



- истории молодежного движения в СССР / А. А. Галаган // Молодежь – 89. – М., 1999. – 264 с.
3. Головенько В. А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів). – К. : А.Л.Д., 1997. – 160 с.
  4. Головенько В. А. Український молодіжний рух: історія та сьогодення / Головенько В. А., Корнієвський О. А. ; Український НДІ проблем молоді. – К. : Наук. думка, 1994. – 111 с.
  5. Громадські об'єднання в Україні : навч. посібник / за ред. В. М. Бесчастного. – К. : Знання, 2007. – 415 с.
  6. Корнієвський О. А. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / Корнієвський О. А., Якушик В. М. ; за ред. д-ра політ. наук М. Ф. Головатого та проф., д-ра політ. наук В. М. Якушика. – К. : Київське братство, 1997. – 132 с.
  7. Косенко Е. Некоторые методологические вопросы изучения политических отношений молодежи в буржуазном обществе / Е. Косенко // Международное молодёжное движение: вопросы теории и методологии. – М., 1983. – С. 37–48.
  8. Кулик В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива / В. Кулік, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 457 с.
  9. Лісовець О. В. Формування готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з громадськими дитячими та молодіжними організаціями : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.05 / Лісовець Олег Васильович. – Ніжин, 2008. – 279 с.
  10. Луков В. А. Молодежное движение в социалистическом обществе: вопросы теории и практики / В. А. Луков. – М. : Мол. гвардия, 1987. – 222 с.
  11. Международное молодежное движение в социалистическом обществе. Вопросы теории и методологии. – М., 1983.
  12. Научный коммунизм : словарь / В. В. Александров, А. А. Амвросов и др. ; под ред. А. М. Румянцева. – 3-е изд. – М. : Политиздат, 1980. – 381 с.
  13. Осипов Р. П. Молодёжное движение Орловского региона в 1890-е гг. – 1945 г.: от политических организаций начала ХХ века до ВЛКСМ : автореф. дис. на соиск. ученой степени канд. истор. наук. : спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Р. П. Осипов. – М., 2013. – 30 с.
  14. Щепанская Т. Б. Символика молодежной субкультуры / Т. Б. Щепанская. – Спб. : Наука, 1993. – 348 с.
-